

1

De organisatie van het onderwijs aan het jonge kind

In welke vorm organiseren we het onderwijs aan het jonge kind en op basis van welke visie doen we dat? Het is belangrijk om als team gezamenlijk na te denken over deze vraag. Visie gaat voor vorm. Dit hoofdstuk gaat dan ook over het organiseren van het onderwijs aan het jonge kind op basis van een visie. Daarnaast bespreken we enkele beleidsmatige uitgangspunten en wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van een samengestelde groep van jonge en oudere kinderen.

1.1 Van groep 2 naar groep 3

Kleuters die naar groep 3 gaan, verschillen in leeftijd en ontwikkeling. Zo zijn er in groep 3 de volgende leeftijdsgroepen:

- De zomerkinderen (mei-september), die ongeveer twee jaar in een kleutergroep hebben gezeten.
- De herfstkinderen (oktober-december) die korter dan twee jaar in een kleutergroep hebben gezeten.
- Kinderen die langer dan twee jaar in een kleutergroep hebben gezeten, zoals de kinderen met een verlengde kleuterperiode.

Er stromen dus kleuters naar groep 3 met soms meer dan een jaar leeftijdsverschil en ervaring. Het ene kind mag anderhalf jaar 'kleuteren', terwijl een kind dat in februari jarig is bijna tweeënhalf jaar over groep 1 en 2 mag doen. Soms zijn er ook tussen kinderen van dezelfde leeftijd grote ontwikkelingsverschillen, zeker op scholen waar veel kinderen met een taalachterstand zitten.

Op veel scholen is de onderwijsomgeving in groep 1-2 anders dan die in groep 3 (Margetts, 2006). Belangrijke verschillen zijn bijvoorbeeld (Huizenga & Damstra, 2016):

- In groep 1-2 is er sprake van spelend en ontdekkend leren in open leersituaties,

bijvoorbeeld in de hoeken. In groep 3 wordt meer leerstof via methodes aangeleerd, waarbij kinderen systematisch kennis opbouwen (in gesloten leersituaties).

- In groep 1-2 wordt vaak rekening gehouden met een korte spanningsboog van kinderen, in groep 3 met een langere.

Hoewel leerkrachten in groep 3 met behulp van lees- en rekenmethoden verschillende aanpakken hebben, blijft de sturing op het leren lezen en rekenen van de hele groep centraal staan. Ieder kind in groep 3 moet immers aan het eind van het schooljaar de cruciale doelen hebben behaald en kunnen doorstromen naar groep 4. Mede daarom kiezen veel scholen voor aparte groepen 1 en 2 of een groep 1-2 en een groep 3.

Maar de doorstroom van groep 2 naar groep 3 roept bij veel leerkrachten vragen op:

- Hoe kunnen we in beide groepen aansluiten bij de verschillen in ontwikkeling?
- Hoe voorkom ik kleuterverlenging en hoe zorg ik voor een aanbod op maat?
- Hoe zorg ik dat de lees- en rekenstart in groep 3 goed aansluit op alle kinderen?
- Hoe zorg ik ervoor dat het brede aanbod aansluit bij zowel kinderen die informeel leren als bij kinderen die formeel leren?

Er zijn scholen die besluiten deze groepen samen te voegen om waar mogelijk een ononderbroken ontwikkeling te realiseren. Maar dan kunnen nieuwe vragen ontstaan:

- Wanneer ik kinderen bij elkaar zet die zo van elkaar verschillen in ontwikkeling, vergroot ik dan niet de complexiteit van organiseren en differentiëren?
- Wat hebben kinderen in groep 2 en groep 3 nodig om optimaal te kunnen ontwikkelen en leren, wat zijn de voorwaarden?
- Gaat het samenvoegen niet ten koste van de kwaliteit van het lesgeven?
- Ontwikkelen en leren de kinderen wel genoeg?
- Komt groep 2, of juist groep 3, wel tot zijn recht in deze samenstelling?

De Wet op het primair onderwijs, de Inspectie van het Onderwijs en de wetenschap zeggen iets over een ononderbroken ontwikkeling en geven inzicht in wat moet en wat kan. De volgende paragrafen gaan hierover.

1.2 Overheidsbeleid

In de Wet op het primair onderwijs (WPO) staat onder andere dat het onderwijs zo ingericht moet zijn dat de leerlingen een ononderbroken ontwikkelingsproces

kunnen doorlopen. Voor het onderwijs aan het jonge kind betekent dit dat je een beredeneerd aanbod samenstelt dat aansluit op de doelen die je stelt, dat je planmatig en opbrengstbewust werkt en zicht hebt op individuele ontwikkelingen en leerresultaten.

Bij de invoering van het basisonderwijs in 1985 was het de bedoeling om in groep 3 meer adaptief te werken en de sterke aspecten van het kleuteronderwijs te benutten. In veel scholen is echter het tegenovergestelde de dagelijkse praktijk. In groep 1 en 2 wordt steeds meer systematisch en methodisch gewerkt, om kinderen gericht voor te bereiden op groep 3. Maar hierdoor is er steeds minder ruimte voor spelend en ontdekkend leren (Huizenga & Damstra, 2016).

In de groepen 3 is er sindsdien niet zoveel veranderd. De meeste tijd wordt besteed aan het aanvankelijk lezen en rekenen, waarbij vrij spel, spelletjes en themahoeven vooral voor de ontspanning worden ingezet. De aanpak vanuit doelen in de kleutergroepen – waarbij gebruikgemaakt kan worden van de SLO-inhoudskaarten en de tussendoelen rekenen-wiskunde (SLO, 2017) voor het jonge kind – en het gebruik van monitoringsinstrumenten hebben er wel toe geleid dat de overdracht van leerlingen naar groep 3 gedetailleerder is. De doorstroom naar groep 3 verloopt op papier dus vloeiender. Maar ondanks deze leerlijnen en instrumenten wordt de overstap naar groep 3 door leerkrachten, ouders en kinderen nog steeds als erg groot ervaren. De Onderwijsraad schetste al in 2010 in haar brochure *Naar een nieuwe kleuterperiode in de basisschool* inhoudelijke en randvoorwaardelijke contouren voor een rijk programma voor ieder kind en pleitte voor een breed speel-leeraanbod voor jonge kinderen van drie tot zes jaar.

Dat het onderwijs aan het jonge kind nog altijd een belangrijk onderwerp op de beleidsagenda van het ministerie van OCW is, blijkt wel uit het deelrapport *De staat van het primair onderwijs 2018* van de Onderwijsinspectie (2018a). Conclusies zijn onder andere: de taal- en rekenprestaties lopen terug, de instructie en de afstemming op de onderwijsbehoeften van leerlingen blijven een uitdaging en de kwaliteit van de instructie en afstemming in combinatiegroepen is minder dan in homogene groepen. Daarnaast blijkt in combinatiegroepen de organisatie van het onderwijs ook een punt van aandacht. Conclusies over het onderwijs aan het jonge kind zijn:

- Ongeveer de helft van de scholen hanteert 1 oktober als leeftijdsgrens bij de overgang van groep 2 naar 3, waardoor een ononderbroken ontwikkeling stagnereert.
- Onderwijs op maat houdt in de praktijk met name in dat leerkrachten basis-, herhaal- en verrijkingsstof inzetten. Maar onderwijs dat gebaseerd is op kennis van leerlijnen en inzicht in wat leerlingen kunnen en kennen, vraagt om een beredeneerd aanbod.

Het samenstellen en organiseren van een beredeneerd aanbod, dat gericht is op een ononderbroken groei en ontwikkeling van het jonge kind in groep 1, 2 en 3, is en blijft dus een uitdaging voor leerkrachten, ondanks alle beleidsmatige aandacht op dit moment.

Deze aandacht blijkt ook uit het onderzoekskader 2017 voor het toezicht op het primair onderwijs van de Onderwijsinspectie (2018b). Enkele belangrijke uitgangspunten:

- Er is een evenwichtig, samenhangend beredeneerd aanbod.
- Er is een ononderbroken ontwikkeling van groep 1 naar groep 8.
- De ontwikkeling wordt door een observatie- en registratiesysteem (kindvolgsysteem) gevolgd.

Voor leerkrachten die werken met jonge kinderen houdt dit in dat zij niet alleen de leerresultaten monitoren, maar deze ook koppelen aan het aanbod en de inrichting van het onderwijs in de onderbouw. 'Hoe zorg ik ervoor dat ik mijn aanbod en aanpak doelbewust en samenhangend inzet om optimaal aan te sluiten bij de ontwikkeling van de kinderen?' is dus een relevante vraag. Om hem te kunnen beantwoorden is eerst een visie op het organiseren van het onderwijs aan het jonge kind nodig.

1.3 Visie op het organiseren

In deze paragraaf beschrijven we enkele mogelijke organisatievormen, en wat de visies zijn die daaraan ten grondslag liggen.¹

1.3.1 Groep 1-2 samen en groep 3 apart

Een grote groep scholen organiseert het onderwijs vanaf groep 3 in jaargroepen, waarbij de groepen 1-2 wel zijn gecombineerd. Dit is vaak een bewuste keuze: volgens hun opvattingen en ervaring levert het aanbod en de instructie en differentiatie zo het meest op en is de organisatie niet te complex voor leerkrachten.

Er wordt tussen de leerkrachten van de verschillende groepen (meer of minder) verregaand samengewerkt. Een beperkte samenwerking bestaat uit overleg over de organisatie, bijvoorbeeld over speeltijden, en afspraken over het klassenmanagement. Een verregaande samenwerking bestaat bijvoorbeeld uit onderlinge afstemming

¹ Voor andere organisatievormen verwijzen we naar de brochure *Doorstroom van kleuters* (Huizenga & Damstra, 2016) en *Doorstroom van kleuters. Achtergrondrapportage bij de brochure voor scholen en besturen* (Mulder et al., 2016), waarin diverse voorbeelden staan van hoe scholen vorm en inhoud geven aan het stimuleren van een ononderbroken ontwikkeling.

over de inhoud van het onderwijs in de vorm van een gezamenlijk project en hoeken. De visie die achter deze organisatievorm ligt, is het leerstofjaarklassensysteem, waarin werken volgens programma's in groep 1-2 en methoden in groep 3 vooropstaat. De gedachte is dat je het best volgens deze programma's en methoden kunt werken als je het onderwijs organiseert in groep 1-2 en groep 3.

Scholen geven als argumenten voor hun keuze onder andere het volgende aan:

- Leerkrachten ervaren dat de opbrengsten bij de cognitieve vakken hoger zijn. Dit effect zou worden bereikt, doordat ze in deze organisatievorm de beschikbare tijd voor de instructie van het aanvankelijk lezen en rekenen het meest effectief kunnen indelen voor de verschillende niveaus.
- Een aparte groep 3 bevordert de concentratie van kinderen voor het lees- en rekenproces.
- Er is zekerheid dat kleuters in voldoende mate lerend spelen, passend bij hun ontwikkelingsbehoeften. De jongste kleuters leren van de oudere kleuters door mee te spelen en te profiteren van het brede aanbod.
- Als de leerlingenpopulatie grotendeels taalarm is, kun je met deze organisatievorm de taalontwikkeling zo goed mogelijk stimuleren.
- Deze organisatievorm wordt ook uit gewoonte gekozen. Leerkrachten geven aan dat deze organisatievorm er altijd is geweest en geen onderwerp van gesprek is.

1.3.2 Groep 1, 2 en 3 apart

Scholen die voor deze organisatievorm kiezen, werken vanuit dezelfde visie en hanteren dezelfde argumenten als scholen die voor een combinatiegroep 1-2 en een aparte groep 3 kiezen.

Leerkrachten vinden het in deze organisatievorm bovendien prettig dat zij aan de hand van tussendoelen eind groep 1 en eind groep 2 (uit bijvoorbeeld het observatie- en registratiesysteem) de ontwikkeling goed kunnen volgen en het beredeneerde aanbod zo passend mogelijk kunnen maken voor de verschillende groepen.

Ook blijkt dat leerkrachten het in deze organisatievorm een voordeel vinden dat de regelmatige instroom van vierjarigen het groepsproces van de oudste kleuters niet verstoort.

1.3.3 Groep 1 apart en groep 2-3 samen

Steeds meer scholen kiezen voor een samengestelde groep van de leerjaren 2-3 om deze doorgaande lijn ook organisatorisch zo vloeiend mogelijk te maken. Kinderen uit zowel groep 2 als groep 3 spelen in en werken aan opeenvolgende doelen in themahoeken, taal- en rekenhoeken en schriftelijk werk. De themaplanning bevat gezamenlijke onderdelen en aparte onderdelen. Leerlingen van groep 3 verwerken

de leerstof van hetzelfde onderwerp op een andere manier met rekenen en lezen. Aan deze organisatievorm ligt veelal een ontwikkelings- en/of ervaringsgerichte visie ten grondslag. Kenmerken van deze visie zijn onder andere dat de ontwikkelings- en leerbehoeften van kinderen leidend zijn en dat het curriculum spelgeoriënteerd is. Leerkrachten bieden een beredeneerd aanbod vanuit betekenisvolle thema's aan, waarbij vrij en geleid spel en gerichte taal- en rekenopdrachten in samenhang de basis zijn.

Scholen geven als argumenten voor deze keuze vaak het volgende aan:

- De overgang tussen groep 2 en 3 verloopt vloeiend.
- Spel is de basis van leren.
- De tussendoelen uit de leerlijnen zijn leidend voor het onderwijsaanbod. Uit de methoden kiezen leerkrachten onderdelen, passend bij de ontwikkeling van alle kinderen.
- Er is voldoende speel- en leertijd voor alle groepen.
- In het rollenspel in hoeken is er interactie tussen kinderen en voldoende mogelijkheid voor verbreding en verdieping.
- Kinderen in groep 2 profiteren van het aanbod voor groep 3 en kunnen desgewenst starten met het formele lees- en rekenproces.
- Het groepsproces wordt niet onderbroken door de regelmatige instroom van vierjarigen.

1.3.4 Een gezamenlijke groep 1-2-3

Nog verdergaand is een groepscombinatie 1-2-3, anders gezegd: een unit. Bij deze combinatie is de verwachting dat zowel jongere als oudere kinderen van en met elkaar leren en zich daardoor beter ononderbroken ontwikkelen.

Ook hier is een ontwikkelingsgerichte en/of ervaringsgerichte visie leidend voor de organisatievorm. Scholen kiezen ook voor deze combinatie, omdat het hun visie is dat jongere en oudere kinderen veel van elkaar kunnen leren en zich samen ontwikkelen.

1.3.5 Anders organiseren vanwege krimp

Soms kiezen scholen niet op basis van een visie voor een samengestelde groep, maar vanuit noodzaak. Krimp in de regio, waardoor het leerlingenaantal afneemt, dwingt scholen soms tot het anders organiseren van de onderbouw. Dat leidt onder andere tot een groep 2-3 of 1-2-3. Of het nu een bewuste keuze of een noodzaak is: de organisatie blijft hetzelfde. Wel kan krimp invloed hebben op hoe de nieuwe organisatievorm wordt beleefd: als de verandering niet een bewuste, inhoudelijke keuze is, wordt deze vaak als complexer ervaren en is er meer zorg over de opbrengsten.

In deze publicatie gaan we uit van een samengestelde groep 2-3, waarbij zowel jongere als oudere kinderen volop profiteren van het onderwijs. Onze visie is dat deze samenstelling een goed te organiseren werkwijze is, die de doorgaande lijn zo vloeiend mogelijk maakt. Scholen die om welke reden dan ook het onderwijs aan het jonge kind anders willen organiseren, kunnen zich laten inspireren door deze aanpak en deze passend maken bij hun eigen praktijk. Waar het relevant is, geven we in dit boek ook specifieke suggesties voor de aanpak in een samengestelde groep 1-2-3.

Wat zegt onderzoek?

De grote vraag is: klopt de aanname dat jonge en oudere kinderen in een samengestelde groep in voldoende mate van elkaar leren en zich dus beter ontwikkelen? Uit onderzoek van Ansari (2017) blijkt dat vijfjarige kleuters zich minder snel in rekenen-wiskunde, beginnende geletterdheid en executieve functies ontwikkelen als ze samen met vierjarige kinderen in een groep zitten. Het verschil in ontwikkeling varieert tussen de vier en zes maanden. De verschillen kunnen gedeeltelijk worden verklaard. Zo moet de leerkracht de beschikbare tijd verdelen over kinderen in meerdere ontwikkelingsfasen, en dat is een uitdaging. Ook zijn de vaardigheden van de leerkracht om kwalitatief rijke gesprekken met kleuters te voeren niet altijd toereikend. Dat lukt over het algemeen beter als de groepen op leerjaar zijn ingedeeld.

Dezelfde auteur concludeert uit recenter onderzoek (Ansari & Pianta, 2018; Purtell & Ansari, 2018) dat geletterdheid zich in een combinatiegroep gelijk ontwikkelt als in aparte groepen. Waarschijnlijk komt dit doordat leerkrachten tegenwoordig in hun opleiding en praktijk meer handvatten krijgen om volgens een leerlijn taal-lezen gedifferentieerde activiteiten aan te bieden. Dat zou voor reken- en wiskundige activiteiten veel minder het geval zijn.

Uit deze onderzoeken kun je concluderen dat een samengestelde groep 2-3 (of 1-2-3) voor de ontwikkeling van de reken-/wiskundevaardigheden van oudere kinderen een minder wenselijke organisatievorm is, omdat deze blijkbaar complex is voor leerkrachten. Specifiek onderzoek naar de combinatiegroep 2-3 is er op dit moment echter niet. De conclusies uit onderzoek gebruiken we wel om praktische toepassingen te beschrijven, waardoor alle kinderen in voldoende mate profiteren van het onderwijs. In hoofdstuk 7 geven we als handvat enkele belangrijke aandachtspunten voor het rekenen.